

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ

УДК 821.112.2+821.161.3

А. Л. Батурына
(БелГУТ, Гомель)

ПЕРАЕМНАСЦЬ ТРАДЫЦЫІ Ў РАЗВІЦЦІ НЯМЕЦКАЙ І БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ БАЛАДЫ

У артыкуле разглядаюцца асноўныя этапы развіцця жанру балады ў нямецкай літаратуры. Высвятляецца агульнае і адметнае, характэрнае для канкрэтных мастацкіх напрамкаў – класікі, рамантызму, рэалізму. На прыкладзе рамантычнай балады паказана пераемнасць традыцыі ў развіцці нямецкай і беларускай літаратурнай балады.

Балады маюць даўнюю традыцыю ў еўрапейскай літаратуры. Слова *балада* адыходзіць к лацінскаму *ballare* “таньчыць”, і яно першапачаткова азначала песню з рэфрэнам, якую спявалі падчас прыдворных танцаў. Нарадзіўшыся ў Паўночнай Францыі, гэтыя танцы і ліра-эпічныя спевы разам з рыцарскай культурай распаўсюдзіліся ў Германіі, а таксама ў Англіі, Шатландыі ды Скандынавіі.

Так з’явілася традыцыя лірычнай песні-аповеда, ад якой нарадзілася ананімная сярэдневечная народная балада. У баладзе эпічны спосаб апавядання спалучаецца з драматычным праз выкарыстанне дыялогавай формы, канцэнтрацыю на кульмінацыйным пункце падзеі. Такім чынам у ёй, па словах Гётэ, *wie in einer lebendigen Ur-Ei* ‘як у жывым першапачатковым яйку’ (тут і далей даслоўны пераклад наш – А.Б.) змяшчаюцца тры асноўныя паэтычныя формы – лірыка, эпас, драма.

Пазнейшыя народныя балады, створаныя ў Сярэднявеччы ў Германіі, Англіі, Шатландыі, выконваліся незалежна ад танца. Нямецкая народная балада выкарыстоўвала матывы гераічных паданняў, вольна перапрацоўвала гістарычныя сюжэты, а тэмы магіі і містыкі былі даволі рэдкімі. Аўтар народнай балады звычайна

заставаўся невядомы, балады стагоддзямі існавалі і перадаваліся ў вуснай форме.

У XVIII ст. у Еўропе прачынаецца цікавасць да нацыянальнай народнай спадчыны. У Англіі біскуп Персі збірае і выдае “Reliques of Ancient English Poetry, Old Heroic Ballads” (1865). Як лічыцца, менавіта пад уплывам балад, сабраных Персі, з’явілася першая нямецкая літаратурная балада “Лянора”, створаная нямецкім паэтам Бюргерам у 1743 годзе. Але трэба адзначыць, што сюжэт “Ляноры” не быў новым для нямецкага фальклору. У знакамітым зборы нямецкіх песень і паданняў “Des Knaben Wunderhorn” “*Чароўны рог хлопчыка*”, падрыхтаваным і выдадзеным прадстаўнікамі нямецкага рамантызму А. фон Арнімам і К. Брантана, прысутнічае народная песня пад назвай “Лянора” аб з’яўленні да дзяўчыны мёртвага жаніха [1, с. 31].

Пасля “Ляноры” прыродна-магічныя і гатычныя тэмы робяцца адметнымі рысамі нямецкай балады літаратурнага напрамку “Буры і націску”, ідэйная платформа якога была распрацавана І. Г. Гердэрам і маладым Й. В. Гётэ. У канцы сямідзесятых гадоў XVIII ст. былі выдадзены “Народныя песні” Гердэра, “Лясны цар” (1778), “Рыбар” (1779) Гётэ.

1797 год вядомы ў нямецкай гісторыі літаратуры як год балад, калі Шылерам і Гётэ быў створаны цэлы шэраг адметных твораў, сярод іх “Вучань чараўніка”, “Бог і баядэрка”, “Шукальнік скарбаў”, “Карынфская нявеста”, “Лягенда” Гётэ; “Нырэц” (вядомы ў перакладзе В. А. Жукоўскага як “Кубак”), “Пальчатка”, “Палікратаў пярсцёнак”, “Рыцар Тогэнбург”, “Івікавы журавы” Шылера. Шылер стаў родапачынальнікам класічнага тыпу ідэйнай балады. Яе адметнай рысай з’яўляецца адсутнасць містычных ці чароўных матываў. Галоўны герой знаходзіцца ў цэнтры канфлікту, вырашэнне якога ёсць сцвярджэнне пэўнай ідэі аўтара, усё дзеянне збудавана вакол гэтай ідэі і падпарадкавана ёй. Такім чынам, ідэйная балада тэматычна і фармальна супрацьпастаўляецца народнай баладзе.

Нямецкія рамантыкі, у першую чаргу Л. Тык, Брэнтана, Й. фон Айхендорф, Э. Мёрыке, Л. Уланд – зноў звярнуліся да больш сціпрых, нагадваючых народную песню вершаваных форм. Вытокамі натхнення для аўтараў рамантычных балад паслужыў фальклор і славуця падзеі нацыянальнага мінулага.

У другой палове XIX ст. на нямецкамоўную літаратурную сцэну выйшлі рэалістычныя балады, тэматыкай якіх былі ўплыў тэхнікі на жыццё тагачаснага чалавека (Т. Фонтанэ “Мост над Таем”) і сацыяльная праблематыка (А. Шамісо “Цацка веліканаў”; Г. Гейнэ “Сілезскія ткачы”).

Неарамантызм, які з'явіўся ў нямецкай літаратуры ў 1890-х гадах і праіснаваў да Першай сусветнай вайны як апазіцыя рэалізму і натуралізму, меў схільнасць да вытанчанай прыгажосці і падкрэсленага арыстакратызму ў выбары тэм паэтычных твораў, сцэны дзеяння і моўных сродкаў. Неарамантыкі нярэдка звярталіся да экзатычнага сярэдневечнага дэкору і ўзнёслых літаратурных форм. Сярод аўтараў неарамантычных балад трэба адзначыць Б. фон Мюнхаузена, А. Мігель, Л. фон Штраус унд Торні.

У XX ст. нямецкая балада набывае жорсткія сацыяльна-крытычныя, іранічныя і сатырычныя рысы, гэта паэтычная форма выкарыстоўваецца як пародыя, здзек над афіцыйным пафасам. (Б. Брэхт, К. Тухольскі, Ф. Вэдэлькінд). Так, у баладзе Б. Брэхта “Легенда аб мёртвым салдаце” прысутнічае ўвесь камплект афіцыйных баладных штампаў – нябожчык, устаўшы з магілы, вайна, загінуўшы герой – што толькі падкрэслівае пратэст аўтара супраць вайны і яе гераізацыі праз прапаганду. Таксама жанр балады выкарыстоўвалі Э. Кэстнер, П. Румкорф, К. Райніг, Г. Грасс, В. Бірман. Сатырычная балада даволі часта гучала са сцэны кабарэ ў спалучэнні з музыкай, яе зноўку спявалі.

Такім чынам, літаратурная балада даказала сваю жанравую жыццяздольнасць у розных літаратурна-мастацкіх плынях. Але безумоўна перыядам росквіту літаратурнай балады з'яўляецца эпоха рамантызму. Па словах Н. І. Краўцова, “жанр балады і метады рамантызму ў нацыянальных літаратурах узаемазвязаны генетычна” [2, с. 303]. Таму для разумення сутнасці і мастацкіх асаблівасцей балады неабходна разгледзець рамантычную баладу больш падрабязна.

Эпоха рамантызму панавала ў нямецкай літаратуры прыблізна з 1798 па 1835 год. Фонам для развіцця гэтага мастацкага напрамку ў нямецкіх землях сталі Напалеонаўскія войны. Само з'яўленне на гістарычнай сцэне Напалеона – маленькага чалавека, які перавярнуў увесь свет – прыцягнула ўвагу мастакоў да асобы, індывідуума з яго пачуццямі, жаданнямі і страхамі. Войны за вызваленне нямецкіх дзяржаў ад іншаземных захопнікаў выклікалі рост нацыянальнай самасвядомасці і, як след, цікавасці да ўсяго нацыянальнага. Але пасля заканчэння Напалеонаўскіх войнаў нацыянальна-ліберальныя пласты нямецкага народа не атрымалі тое, на што спадзяваліся – адзіную нацыянальную дзяржаву і грамадзянскія свабоды. Рэакцыйная палітыка нямецкіх урадаў суправаджалася рэпрэсіямі супраць універсітэтаў і ліберальных грамадзянскіх аб'яднанняў. Таксама з развіццём капіталістычнай эканомікі пачаліся хуткія змены ў сацыяльнай структуры нямецкага грамадства. З аднаго прыгоннага

права сяляне ў пошуках лепшай долі перабіраліся ў гарады, дзе пагоршыліся ўмовы жыцця беднага насельніцтва. Значная частка нямецкіх інтэлектуалаў не жадала мірыцца з існуючай сітуацыяй, але не бачыла магчымасці змяніць становішча ў свеце. Ідэі асветнікаў аб паляпшэнні жыцця праз навуку і адукацыю дыскрэдытавалі сябе пасля дзесяцігоддзяў рэвалюцый і войнаў. У пошуку духоўных арыенціраў многія літаратары звярнуліся да начной паловы жыцця, сноў, мараў, містыкі. Сутнасцю новага руху ў мастацтве – рамантызму – стала паэтызацыя існуючага, у першую чаргу прыроды, а ключавымі словамі – душа, даль, туга, таямніца. Романыкі бачылі сапраўдную мудрасць у прастаце, адсюль іх цікавасць да фальклору, павага да простага чалавека як носбіта спрадвечнай мудрасці.

У перыяды ранняга і высокага рамантызму нямецкія аўтары захоўваюць цікавасць да прыродна-містычных і чароўных матываў: Э. Мёрыке “*Die Geister am Mummelsee*” ‘Прывіды на возеры Муммельзее’, “*Der Feuerreiter*” ‘Вогненны вершнік’, А. фон Дросте-Хюльсхофф „*Der Knabe im Moor*“ ‘Хлопчык на балоце’. Романыкі акцэнтуюць увагу на ўнутраных суб’ектыўных пачуццях чалавека. Крыніца містычнага страху не знешняя (божая кара ці таямнічыя істоты) – страх унутры чалавека. Магчыма, што містыка – толькі гульня ягонай фантазіі, але гэта не памяншае страх, які авалодвае ім.

Характэрнай формай нямецкай балады перыяду позняга рамантызму з’яўляюцца гістарычныя балады. У іх таксама сустракаюцца элементы казкі і містыкі, але ж у цэнтры ўвагі знаходзіцца тэма славутага мінулага (Сярэднявечча) і тэма героя. Аўтар балады часта займае актыўную грамадзянскую пазіцыю і выкарыстоўвае свае творы як палітычную пракламацыю. Гэта ў першую чаргу Л. Уланд, які актыўна змагаўся за грамадзянскія правы трэцяга саслоўя і стварэнне адзінай нямецкай нацыянальнай дзяржавы. Да яго найбольш адметных твораў належаць “Граф Эберард дэр Раушэбарт”, “Бэртран Дэ Борн”, “Тальфэр”.

Ідэі нямецкіх романыкаў хутка знайшлі водгук у славянскіх літаратурах – у першую чаргу рускай і польскай. Гэта можна растлумачыць падабенствам сацыяльна-палітычных праблем у Расійскай Імперыі і тагачасных нямецкіх землях. Больш за тое, для палякаў зварот да нацыянальнага падчас страты незалежнасці азначала магчымасць захаваць самасвядомасць народа.

Нямецкія романыкі абудзілі цікавасць да роднай прыроды ў літаратуры. Яны захапляліся прыгажосцю роднага краю і паэтызавалі наваколле. Яркі прыклад – цыклы твораў, прысвечаных азёрам, якія з’яўляюцца тыповым месцам дзеяння рамантычнай балады. Вада –

сімвал таямнічага, яна населена фантастычнымі істотамі – ундзінамі, русалкамі, духамі тапельцаў. Гейдэльбергскія рамантыкі натхняліся прыгажосцю азёр Шварцвальда, у асаблівасці Муммельзее. (А. Шнецлер “*Zehn Romanzen vom Mummelsee*”. ‘Дзесяць балад аб Мумэльзее’, Э. Мёрыке “*Die Geister am Mummelsee*” ‘Прывіды на Мумэльзее’, А. Копіш “*Der Jäger am Mummelsee*” ‘Паляўнічы каля Мумэльзее’, Э. Скацыовскі “*Der Jägersmann*” ‘Паляўнічы’, А. Штёбер “*Mummelsee’s Geschenk*” ‘Падарунак з Мумэльзее’, Г. Рапп “*Die Braut vom Bergsee*” ‘Нявеста з горнага возера’, К. Цэль “*Der Ritter und das Seefräulein*” ‘Рыцар і русалка’, “*Das Männlein vom See*” Й. Ф. Дорн ‘Чалавечак з возера’ і інш.) [3]. У польскай і польска-беларускай літаратуры мы знойдзем цыкл балад, прысвечаных возеру Свіцязь (шматлікія інтэрпрэтацыі “Свіцязі” і “Свіцязянкі” А. Міцкевіча). Менавіта ад Адама Міцкевіча і Яна Чачота пачалася традыцыя ўслаўлення беларускіх азёр. У польскіх і польска-беларускіх рамантычных баладах шырока ўжываўся беларускі фальклор, паданні, прысвечаныя фантастычным водным істотам: вадзянікам і русалкам. Як адзначыў І. Ф. Штэйнер, “Багаццем беларускай народнай фантастыкі, існаваннем шырока разгалінаванай міфалогіі з яе дэманалагічнымі матывамі, наяўнасцю шматлікіх дыдактычных сітуацый, заснаваных на фантастычных уяўленнях, абумоўлены зварот польска-беларускіх пісьменнікаў да гэтай сферы беларускага фальклору” [4, с. 218].

Але, на жаль, у першай палове XIX стагоддзя беларуская рамантычная балада не склалася ў паўнаважны жанр. Тым не менш, на мяжы XIX і XX стагоддзяў мы назіраем рэнесанс рамантызму ў маладой беларускай літаратуры. Нельга разглядаць тагачасны зварот да рамантызму як анахранізм, абумоўлены “спазненнем” у развіцці нацыянальнай літаратуры. Росквіт жанру рамантычнай балады быў выкліканы канфліктамі інтэлектуалаў з існуючай рэчаіснасцю, яе непрыняццем. Па словах нямецкага літаратуразнаўцы Франка Т. Цымбаха, у звароце цікавасці да рамантызму і адпаведна, да жанру балады назіраецца праява “архаічнага напружання еўрапейскага духу, якая выяўляецца ў антытэзе “класічны-рамантычны” і адпавядае раўнамернаму руху маятніка” [5, с. 10]. Найбольш яскрава рамантычны метады праявіўся менавіта ў літаратурнай беларускай баладзе – з’явіліся творы Я. Купалы, Я. Коласа, Алеся Гаруна, К. Буйло, З. Бядулі, Старога Уласа. Абапіраючыся на рамантычную традыцыю, якая нарадзілася ў нямецкай літаратуры ў першай трэці XIX стагоддзя, беларускія паэты ў пачатку XX стагоддзя значна паглыбілі сацыяльна-філасофскую праблематыку беларускай балады, звязаўшы яе змест з ростам

нацыянальнай самасвядомасці і імкненнем шырокіх пластоў грамадства да радыкальных змен існуючага ў тагачаснай Расійскай Імперыі становішча. Зварот да народнага фальклору і слаўных старонак гісторыі краю нельга разглядаць як уцёк ад рэальных праблем і канфліктаў. Ствараючы балады, беларускія аўтары імкнуліся “абудзіць у свядомасці беларусаў гонар за свой народ, сваю мову, прымусіць іх усвядоміць несправядлівасць рэальнага жыцця” [6, с. 119]

Такім чынам, на прыкладзе рамантычнай балады мы назіраем магчымасць пераемнасці традыцыі паміж нацыянальнымі літаратурамі розных эпох у адпаведных сацыяльных умовах, што служыць узбагачэнню жанру і нападзенню традыцыйных форм новым зместам.

Спіс выкарастанай літаратуры

1. Arnim, A. Des Knaben Wunderhorn. Alte deutsche Lieder : in 3 Bänden / A. von Arnim, C. Brentano. – Heidelberg : Mohr und Zimmer, 1808. – Bd. 2. – 460 S.
2. Кравцов, Н. И. Проблемы славянского фольклора / Н. И. Кравцов. – М.: Наука, 1972. – 360 с.
3. Badisches Sagen-Buch : in 2 Bänden / Herausgeber: A. Schnezler. – Karlsruhe : Kreuzbauer und Kasper, 1846. – Bd. 2. – 666 S.
4. Штэйнер, І. Ф. Варожаць балады вякоў: беларуская балада і славянскія традыцыі / І. Ф. Штэйнер. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 240 с.
5. Das Balladenbuch. Deutsche Balladen von den Anfängen bis zur Gegenwart / Redakteur: F T. Zumbach. – Berlin : Artemis & Winkler Verlag, 2016. – 975 S.
6. Штэйнер, І. Ф. Беларуская балада: вытокі жанру і паэтычная структура / І. Ф. Штэйнер. – Мн.: Навука і тэхніка, 1998. – 143 с.